

О. М. Кравчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ВЛАДИ ПО ВРЕГУЛЮВАННЮ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В 1926-1929 РР.

Важливим завданням історичної науки є дослідження одного з пріоритетних напрямів діяльності державних органів влади першої Чехословацької республіки – національної політики. В умовах поліетнічної Чехословаччини її національна політика мала винятково важливе значення, була фактором, який впливав на політичну стабільність держави. Ця специфічна внутрішньополітична тенденція яскраво проявилась в 1926-1929 рр. Саме тоді шляхом налагодження співробітництва чехословацьких партій з регіональними національними партіями вдалось подолати політичну кризу і стабілізувати парламентську систему в державі. Участь представників національних партій розглядалось керівництвом ЧСР, за висловом Т. Г. Масарика, як вдалий початок особливого чехословацького варіанту врегулювання національної проблеми.¹

Питанню національної політики Чехословаччини другої половини 1920-х рр. науковці приділяли значну увагу. Ряд питань зазначеної теми висвітлені в монографіях чеських вчених - З. Карніка, яка присвячена історії чеських земель в 1918-1929 рр., Я. Ріхліка (про чесько-словацькі відносини в 1914-1945 рр.), М. Сладека, в якій розглядається історія німецької меншини в Чехословаччині, в дослідженні словацького науковця П. Мосні про державно-правовий статус Закарпаття в 1919-1939 рр.² Окремі аспекти теми також розкрито в статтях таких чеських істориків, як Д. Гаврецький, К. Гаян, Р. Квачек, Я. Кучера, Я. Опат та ін., словацьких - А. Бартлової, Н. Крайчовічової, Д. Ковача. Сучасна українська історіографія, переважно, присвячена висвітленню українського питання в міжвоєнній Чехословаччині. Найбільш докладно зазначена проблема аналізується в дослідженнях М. Болдижара “Закарпаття між двома світовими війнами.” (Ужгород, 1996. - Частина II), М. Вегеша і С. Віднянського “Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939).” (Київ - Ужгород, 1998.), і в узагальнюючій праці “Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918-1945).” (Ужгород, 1995). Таким чином, діяльність чехословацької влади по врегулюванню національного питання в другій половині 1920-х рр. сучасними чеськими, словацькими і українськими істориками аналізується в контексті чесько-словацьких відносин і політики ЧСР щодо найчисельніших національних меншин. Дослідження зазначених істориків базовані на архівних документах, ґрунтовно аналізують кожне національне питання в державі чехів і словаків, однак комплексно не висвітлюють діяльність органів влади ЧСР по врегулюванню національного питання в зазначений період.

Враховуючи недостатній ступінь дослідженості проблеми, метою даної статті є комплексно розглянути процес реалізації головних напрямків національної політики Чехословаччини в 1926-1929 рр.

Демократичні основи побудови першої ЧСР - ідеали “гуманної демократії” Т. Г. Масарика - в національній політиці передбачали здійснення таких головних принципів: забезпечення всіх громадян незалежно від національності всіма політичними правами (загальне виборче право, участь в роботі органів центральної влади і місцевого самоврядування), підтримку розвитку культури всіх національностей країни. Разом з тим, президент ЧСР стверджував, що кожне з національних питань є окремою проблемою. Тому політичний аспект регулювання національних відносин характеризувався диференційованим підходом. Так, політика щодо Словаччини виходила з доктрини “єдиної чехословацької нації”, яка символізувала державно-політичне об’єднання чехів і словаків із збереженням їх етнічних, в тому числі культурно-мовних особливостей. Йшлося про створення політичного нації, що було необхідною умовою тривалого існування Чехословаччини. В розумінні президента Т. Г. Масарика до складу цієї політичної нації мали входити перш за все чехи і

словаки, а в перспективі і інші національності ЧСР. Відносно словаків і судетських німців президент вважав необхідним запровадження широкого місцевого самоврядування. Тільки Закарпаттю передбачалось надати територіальну автономію³.

Зазначені основи національної політики були закріплені в конституційному законодавстві республіки. Зокрема, згідно з конституційним законом про адміністративну реформу (1920 р.) передбачалось запровадження широкого місцевого самоврядування, в тому числі в двох територіальних одиницях, де кількісно переважало німецьке населення.⁴

Однак перша половина 1920 – х рр. показала проблематичність реалізації концепції чехословацької політичної нації. Внаслідок негативного історичного досвіду з ідеєю політичного угорського народу, яка на практиці виявилась суцільною мадяризацією, серед словацьких політиків існувало побоювання, що в складі чехословацького політичного народу словаки будуть асимільовані чехами. В цілому небезпеки асиміляції не існувало, оскільки в Словаччині не було засновано жодної чеської школи. Але у відносинах чехів і словаків у політичній сфері спостерігалися елементи нерівноправ'я, які проявлялися в тому, що без підтримки чеських депутатів словацькі не могли провести в парламенті жодного законопроекту. Усвідомлення цього факту було однією з причин, які посилили на початку 20-х рр. словацький автономістський рух, головним представником якого стала Словацька народна партія на чолі з А. Глінкою.⁵ Саме вона у січні 1922 р. запропонувала Національним зборам проект зміни державно-правового статусу словаків – запровадження політичної автономії в Словаччині, що було свідченням незгоди з національною політикою ЧСР. Однак, цей проект був відхилений.⁶ Автономістський рух був виразом процесу розвитку словацького етносу в політичну націю і в цьому сенсі цілком природнім. Переоцінка мовної близькості чехів і словаків і нерозуміння принципу, що кожний політично сформований народ прагне отримати власну політичну надбудову у вигляді певної форми державності, призвели до нерозуміння чеськими політиками сутності словацького автономістського руху.⁷

Прецедент судетсько - німецького сепаратизму (1918 р.) призвів до того, що в будь-якій національній автономії чехи стали вбачати загрозу державної цілісності.⁸ Саме тому не був повністю реалізований закон про адміністративну реформу (1920 р.). Неприйнятним для представлених в уряді національно-демократичної і народної партій було утворення в чеських землях територіальних одиниць майже з чисто німецьким населенням, що розглядалось як можливий початок зародження німецької автономії.⁹

Все це спричинило значну напруженість в міжнаціональних відносинах. Боротьба за рівноправність чехів і словаків, як і інших національностей країни, була стержнем політичного життя і водночас стала джерелом постійної внутрішньополітичної дестабілізації. Особливо складною була ситуація з чисельним німецьким населенням, яке опинилося в складі ЧСР не за власним бажанням й отримало незвичний для нього статус національної меншини. Всі німецькі партії проголосили невизнання чехословацької держави, відмовившись від співробітництва з урядом. Ця політика отримала назву “негативізм” і здійснювалась судетсько - німецькими партіями протягом перших восьми років існування ЧСР (1918-1926 рр.).

Незважаючи на появу чесько-словацьких протиріч, найголовнішою національною проблемою для Т. Г. Масарика, як і інших чеських політиків, було німецьке питання. Насамперед з нормалізацією чехословацько - німецьких відносин пов'язувалось остаточне врегулювання національної проблеми. В своїх спогадах „Світова революція” (1925 р.) Т. Г. Масарик відзначив: “...Усунення суперечок між нами й нашими німцями буде великою політичною справою. Тут-же йдеться про вирішення столітнього питання...Під політичним оглядом німецька меншина є найважливішою, її приєднання для республіки полегшить всі інші питання меншин”. Президент підкреслив той факт, що “німецька меншина займає особливе місце серед наших і всіх інших меншин в Європі; вона відносно значна: 3 мільйони на 10 (станом на 1930 р. в складі ЧСР перебувало 3,3 млн. німців і 9,7 млн. чехів і словаків – О.К.); в Європі є 11 держав, що є менші, ніж наша німецька меншина; наші німці є культурно зрілі, і під господарським, промисловим і фінансовим оглядом сильні...”.

Президент наголошував на важливості того, щоб після війни німецькі меншини в Європі „не були бойовим авангардом, яким їх проголошували і до чого їх призначували пангерманісти”, а щоб “рішилися на мирну співпрацю з народами, з якими їх пов’язують господарські та культурні інтереси.” В розумінні президента ЧСР це означало участь політичних представників в управлінні державою, що в демократичній країні є не тільки правом, але й обов’язком кожної партії, яка визнає політику держави.¹⁰

Чехословацько - судетсько - німецьке примирення Т. Г. Масарик пов’язував з залученням демократичних німецьких партій до складу уряду. В цьому напрямку протягом 1920-1925 рр. він проводив цілеспрямовану і наполегливу діяльність, яку підтримали прем’єр міністри Е. Бенеш (1921-1922 рр.) та А. Швегла (1922-1929 рр.).¹¹

Входження німецьких партій до уряду стало можливим лише після позачергових парламентських виборів 15 листопада 1925 р., які показали зростання популярності партій національних меншин і Словацької народної партії. Остання здобула 34 % голосів виборців і стала найсильнішою партією Словаччини.

В умовах розпаду “національної” чехословацької коаліції (березень 1926 р.) в країні почалась політична криза, яка ускладнювала функціонування системи парламентської демократії. Це обумовило необхідність пошуку нових комбінацій при формування коаліційної більшості в парламенті. Представники найвпливовішої Республіканської партії чехословацьких землеробів та дрібних селян (аграрної) виступили з ініціативою створення коаліції нового типу, з партій правого спрямування. Зокрема, відповідні пропозиції були направлені також німецьким буржуазним партіям та Словацькій народній партії.

В основі співробітництва чехословацьких і національних партій були як економічні (прагнення покращення соціального стану репрезентованих ними верств населення), так і політичні інтереси. Так, після початку консультацій про створення нової коаліції, заява спільного парламентського клубу німецьких аграріїв і християнських соціалістів схвалила переговори, що розпочались (фактично відмовившись від вимоги національної німецької автономії) та поставила завдання попередити створення “славнозвісної системи чеської загальнонаціональної коаліції”. Своє входження до складу коаліції СНП обумовила прийняттям закону про адміністративну реформу, згідно з яким в Словаччині мав бути введеним земський устрій, що розглядалось керівництвом партії як перший крок на шляху до запровадження територіальної автономії.¹²

Прийняття в червні 1926 р. законів про введення твердих аграрних мит і про збільшення державної підтримки духовництва засвідчило утворення в парламенті міжнаціональної коаліційної більшості. Консультації між чеськими і німецькими буржуазними партіями про формування на основі коаліційної більшості уряду розпочались у вересні 1926 р. Була досягнута принципова згода про участь в коаліційному уряді і представників Словацької народної партії, але остаточне вирішення цього питання було відкладене до повернення А. Глінки з США. Тому спочатку мова йшла про входження чеських німців до складу кабінету. На позитивне вирішення цього питання вплинув президент, який в інтерв’ю газети “Прагер Тагблат” (7 вересня 1926 р.) підтримав входження німецьких партій до складу уряду.

12 жовтня 1926 р. цілеспрямовані зусилля Т. Г. Масарика щодо примирення і співпрацю з демократичними німецькими партіями увінчалися успіхом. До нового уряду, який очолив аграрій А. Швегла, президент призначив також міністрів, які представляли регіональні судетонімецькі партії. Так, Р. Майр-Хартінг (Партія християнських соціалістів) став міністром юстиції, а Ф. Спіна (Союз сільських господарів) - міністром громадських робіт. Прибічник доктрини чехословацької політичної нації, М. Годжа, який входив до складу аграрної партії, став міністром освіти і, крім того, керував до 15 січня 1927 р. міністерством для уніфікації законів і організації управління.

Чехословацько-словацько-німецький уряд став фактом 15 січня 1927 р., коли Т. Г. Масарик призначив представників СНП на посаду міністра охорони здоров’я (Й. Тісо) і міністра для уніфікації законів і організації управління (М. Гажік).¹³

Створення міжнаціональної коаліції було безперечним успіхом національної політики президента Т. Г. Масарика і голови уряду А. Швегли. Входженням німецьких міністрів до уряду, що в новоутворених державах Центральної Європи було скоріше винятком, ніж закономірністю,¹⁴ німецькі партії розпочали період “активізму”, тобто співробітництва з чехословацькими партіями, який тривав до березня 1938 р.

Разом з тим принцип коаліційності утримував всіх її членів у рамках загальнодержавних інтересів. Тому центристські підходи в організації національно-державного устрою ЧСР залишились незмінними і в другій половині 1920-х рр. Це підтверджує прийнятий 14 липня 1927 р. закон про реформу місцевого управління. Закон запроваджував новий адміністративний поділ Чехословаччини на землі (Чеська, Моравсько-Сілезька, Словацька і Підкарпаторусинська) і створив централізовану систему управління в республіці.

Закон про адміністративну реформу з боку чехословацьких партій був поступкою СНП. Згідно з новим управлінським устроєм Словаччина вперше в своїй історії ставала окремою територіальною одиницею з чітко визначеними кордонами, був створений Словацький крайовий уряд і земське представництво. У відносинах з центральними органами влади Словаччина ставала юридичним суб'єктом в забезпеченні гуманітарних, соціальних, економічних, транспортних і культурних інтересів краю.¹⁵ Крім того, Словацьким крайнім президентом (голова держадміністрації регіону) став представник партії Глінки - Я. Дробни. При його сприянні кандидати СНП були призначені на посади в різних галузях державного управління краєм.

Однак, протягом 1920-х рр. з'явилися нові складні проблеми. Зміцнення ЧСР як унітарної держави сприймалось лідерами національних спільнот неоднозначно. Зокрема, для словацьких політиків актуальним стало запровадження автономії Словаччини. Водночас, в зв'язку з небезпекою сепаратизму, питання автономії позитивно не вирішувалось.

Проте, в цілому, перебування в складі ЧСР створило для словаків сприятливі умови у формуванні політичної європейської нації. Прогрес, якого в 1920-х рр. досягли словаки, був схожим на „історичне диво”, і заслуга в цьому уряду Чехословаччини є незаперечною.¹⁶

Підтримали закон про реформу місцевого управління і німецькі партії, за винятком Німецької соціал-демократичної робітничої партії (в Чехословаччині), яка не входила до коаліційної більшості. І хоча адміністративна реформа не передбачала утворення територіальних одиниць, в яких німецьке населення складало більшість, проте запровадження земського самоврядування було краще, ніж нічого. До того ж, земський устрій уможливив для німців, як і іншим представникам національних меншин, використання в державних установах місцевостей, де вони становили понад 20 % всього населення, рідної мови.¹⁷

Слід зазначити, що адміністративна реформа не мала нічого спільного з реалізацією автономного устрою Закарпаття. Пояснюючи цей факт, влада ЧСР цілком справедливо вказувала на відсутність достатньої кількості підготовлених місцевих кадрів, які могли б управляти в регіоні. Крім того, введення автономії обумовлювалось суспільно-економічною модернізацією та підвищенням культурно-освітнього рівня населення краю і, зокрема, реалізацією трьох основних реформ: земельної, освіти та охорони здоров'я. “Коли всі ці завдання виконаємо, у повній мірі...застосуємо автономію...” - стверджував Т. Г. Масарик.¹⁸ Однак, незважаючи на те, що Чехословаччина значно більше вкладала в розвиток Закарпаття, ніж вилучала з нього (в 1919-1933 рр. на розбудову краю інвестовано близько 1,6 млрд. крон, а податків вилучалось приблизно 800 тисяч крон щороку¹⁹), зазначені завдання в 1920-х рр. виконані не були. Це дає підставу визначити політику чехословацької влади щодо Закарпаття як, в цілому, виважену і обґрунтовану.

Успішно тривало здійснення культурно-освітньої складової національної політики. Найбільші результати були в розвитку освіти в Словаччині та Закарпатті. В цих регіонах фактично заново була створена освітня система європейського рівня. Так, в Словаччині у 1929 р. діяло 3807 народних шкіл, 137 міських училищ, 44 середніх шкіл, Університет ім. Я.

А. Коменського в Братиславі). Вперше в історії Словаччини і Закарпаття, відповідно у 1927 і 1929 рр. було запроваджено обов'язкову 8-річну освіту. Реформи в галузі освіти прискорили національний і культурний розвиток словаків, стимулювали початок процесу формування національної самосвідомості населення Закарпаття. Держава підтримувала розвиток освітньої системи і інших національних меншин республіки. Загалом, у 1930 р. зі всіх шкіл республіки 5300 (22,6 % від загальної чисельності) - були з німецькою мовою викладання, 728 (3,1 %) - з українською, 921 (3,9 %) - з угорською, 183 (0,8 %) - з польською, 3 (0,01 %) - з румунською, 4 (0,01 %) - з єврейською і 197 (0,8 %) шкіл з декількома мовами викладання. В цілому національна структура шкіл, в основному, співпадала з часткою відповідних етнічних меншин серед населення Чехословаччини.²⁰

Загалом сприятлива розстановка політичних сил і розвиток економіки створили в другій половині 1920-х років необхідні умови для поглиблення існуючої тенденції національного примирення. Позиції співробітництва з владою ЧСР посилюються серед польських²¹, та, в меншій мірі, угорських партій. Разом з тим регулювання національних відносин було менш ефективним в зв'язку з відсутністю теоретичної концепції етнополітики, якої не було розроблено і в 1926-1929 рр.²²

Вище керівництво ЧСР і в другій половині 1920-х рр. підтримувало концепцію єдиної чехословацької нації, ігноруючи об'єктивну потребу автономних прагнень Словаччини. Це посилювало зростання незадоволення і радикальних настроїв, що підтвердив скандал навколо заступника голови СНП В. Туки. Як представник праворадикального крила партії, яке орієнтувалось на ультрарадикальні сили в Європі і мало зв'язки з іредентою в Угорщині, він з наближенням десятої річниці республіки 1 січня 1928 р. в офіційному органі СНП надрукував статтю "Юридичний вакуум". В ній стверджувалось, що Декларація Словацької національної ради від 30 жовтня 1918 р., яка підтримала створення спільної держави чехів і словаків, містила "таємну статтю". Згідно з нею через десять років після утворення ЧСР Словаччині мала бути надана автономія. В. Тука стверджував, що за умови вчасного невиконання цієї статті, в Словаччині наступить правовий вакуум, словаки повернуть суверенітет і, отже, право переглянути свій політичний статус. Ряд депутатів звинуватили В. Туку в державній зраді і виступили з ініціативою позбавлення його парламентського імунітету. Це і було здійснено. 5 жовтня 1929 р. суд, який відбувався в Братиславі, визнав В. Туку винним, і засудив до 15 років позбавлення волі за шпигунство, намір відокремлення Словаччини від ЧСР та організацію збройних формувань для цього.

Висловлюючи протест із засудженням члена партії, 8 жовтня 1929 р. СНП офіційно заявила про свій вихід з коаліції, яка втратила більшість в парламенті. Подальша діяльність міжнаціональної коаліції виявилась неможливою. Президент прийняв рішення провести нові парламентські вибори, які відбулись 27 жовтня 1929 р.

В підсумку при сприянні угруповання "Трад" (неформальна організація, що склалася навколо президента ЧСР, один з центрів реальної політичної влади) в парламенті було забезпечено повернення до коаліції центру (з партій соціалістичних і буржуазних), сформовано чехословацько-німецьку коаліцію. Т. Г. Масарик принципово не заперечував проти входження СНП до складу уряду. Однак залучення партії Глінки до коаліційної більшості не підтримали чехословацькі і німецькі соціал-демократи. СНП стала опозиційною. До складу уряду, який 7 грудня 1929 р. очолив Ф. Удржал, крім чехословацьких партій, увійшли німецькі соціал-демократи і німецькі аграрії, яких відповідно представляли Л. Чех (міністр соціального забезпечення) і Ф. Спіна (міністр охорони здоров'я). Німецькі християнські соціалісти вийшли з складу уряду, але не стали на позиції судетсько-німецьких партій, які і в другій половині 1920-х рр. проводили політику неспівробітництва з владою ЧСР (Німецька національна і Німецька національно-соціалістична робітничая партії).²³ Словаки - прихильники доктрини чехословацької політичної нації – були представлені в уряді міністром освіти (І. Дерер, соціал-демократ) і міністром внутрішніх справ (словацький аграрій Ю. Славік).

Таким чином, вище керівництво ЧСР не змогло максимально задовольнити

політичні прагнення національних партій. Виходячи в національній політиці не тільки з принципів демократії, але й з інтересів чехословацької держави, чеські політики, побоюючись послаблення єдності новоутвореної країни, не прагнули до радикального вирішення національного питання - надання територіальної автономії всім етнічним спільнотам. Специфікою чехословацького варіанту врегулювання національного питання в 1926-1929 рр. було прагнення нормалізувати національні відносини в політичній сфері шляхом налагодження співробітництва між чехословацькими, Словацькою народною і німецькими партіями у вищих органах державної влади. Однак, цей шлях врегулювання національних протиріч був лише частково вдалим. На початку 1930-х рр. стало зрозуміло, що ідея єдиного чехословацького народу не буде реалізована. Як справедливо відзначив А. Дж. П. Тейлор, "Масарик сподівався, що чехи і словаки зможуть жити разом, як, наприклад, англійці та шотландці. Проте словаки вирішили, що їм більше пасуватиме роль ірландців".²⁴ Залежність від економічної кон'юнктури негативно позначилась і на чехословацько-німецькому урядовому співробітництві. "Велика депресія" звела нанівець успіхи "активізму". В 30-ті рр. XX ст. ЧСР увійшла не тільки з економічною кризою, але й з невирішеністю національної проблеми, що в умовах загострення зовнішньополітичних обставин поставило існування держави чехів і словаків під загрозу.

Звичайно, зазначену проблему досліджено ще далеко не повністю. Завданням істориків є продовжити вивчення державно-правового аспекту національної політики щодо угорської і польської меншин, соціально-економічного аспекту національної політики, позицію ЧСР щодо спроб винести проблеми етнічних спільнот республіки на обговорення Ліги Націй в 1920-х рр. Вирішення цих завдань сприятиме більш повному висвітленню національної політики першої Чехословацької республіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Gajan K. Vztah T. G. Masaryka k českým Němcům (1918-1935). // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. - Praha, 1999. - Sv. 2.- S. 635-636.; 2. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). - Díl první. - Vznik, budování a zláta léta republiky (1918-1929). - Praha, 2003.; Mosný P. Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonomie. - Bratislava, 2001.; Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století. Česko-slovenské vztahy 1914-1915. - Bratislava, 1997.; Sládek M. Němci v čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu: 1848-1946. Praha, 2002.; 3. Opat J. Teze k masarykově národnostní a státoprávní filozofii do roku 1918. // Masarykova idea československé státnosti v světle kritiky dějin. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 24 a 25 září 1992 v aule Obchodní akademie v Hodoníně. - Praha, 1993. - S. 14; Масарик Т. Г. Добірні думки. - Прага, 1925. - С. 396 - 399.; Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945.-Bratislava, 1997.-S. 103, 257-258.; 4. Kučera J. Koncepce národního státu Čechu a Slováků a jeho realita v životě první republiky. // Československo 1918-1938... - S. 608.; 5. Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století... - S. 102 - 103, 128.; 6. Bartlová A. Slovenská otázka a slovenské štátoprávní snahy v letech 1918-1938 // Československo 1918-1938... - Sv. 1.- S. 175.; 7. Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století... - S. 136; Rychlík J. České historické mýty versus mýty o českých sousedech // Česko-slovenská historická ročenka. - 2000. - S. 101.; 8. Kvaček R. Ke vzniku Československa // Český časopis historický. - 1998.- Číslo 4. - S. 730.; 9. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). - Díl první. - Vznik, budování a zláta léta republiky (1918-1929). - Praha, 2003. - S. 404.; 10. Масарик Т. Г. Світова революція за війни й у війні 1914-1918. Спомины. - Львів, 1930.-С.456-461.; 11. Gajan K. Vztah T. G. Masaryka k českým Němcům... - S. 631- 632.; 12. Kárník Z. České země v éře První republiky... - S. 405.; 13. Českoslovenští politici 1918-1991. Stručné životopisy / Uspořádal Martin Hodný / . - Praha, 1991. - S. 82-84; Gajan K. Vztah T. G. Masaryka k českým Němcům... - S. 633.; 14. Gajan K. Vztah T. G. Masaryka k českým Němcům... - S. 633.; Kvaček R. Ke vzniku Československa... - S. 734.; 15. Kováč D. Česko-slovenská štátnost v kontexte slovenských dějin // Československo 1918-1938... - S. 27; Krajčovičová N. Politické strany na Slovensku a úsilie o samosprávu v dvadsiatych rokoch. // Slovensko v politickom systéme Československa. (Materialy z vedeckého sympozia). Časť 11-13 novembra 1991.-Bratislava, 1992. - S. 53-54.; 16. Kárník Z. České země v éře První republiky... - S. 565.; 17. Ibid. - S. 405.; 18. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. - Ужгород, 1996. - Частина II - С. 11; Mosný P. Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonomie. - Bratislava, 2001.-S. 98-99, 102, 105; Довганич О. Д. Т. Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків культурного розвитку... - С. 17.; 19. Вереш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939).- Київ - Ужгород, 1998.- С. 72.; Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918-1945).-Ужгород, 1995. - С. 453.; 20. Готалов-Готлиб А. Чехословакия. Народное образование // Большая советская энциклопедия.- М., 1934.- Т. 61.- С. 511-512.; 21. Gawrecki D. Polská menšina v Československu 1918-1938... - Sv. 2.- S. 624.; 22. Kučera J. Koncepce národního státu Čechu a Slováků... - S. 606 -

607.; 23. Českoslovenští politici 1918-1991... - S. 84.; Sládek M. Němci v čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu: 1848-1946. - Praha, 2002.- S. 49-50.; Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století... - S. 120.; 24. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро -Угорщини. - Львів, 2002.- С. 245.

Ю.О.Ніколаєць

СТАН БОЙОВОЇ ТА ПОЛІТИКО-МОРАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У 1939-1941 РР.

Моральний стан Червоної Армії напередодні війни із Німеччиною у вітчизняній історичній літературі досліджений недостатньо. У більшості історичних творів радянського періоду оцінка морального стану зводиться до твердження, що напередодні війни була створена кадрова армія, яка за рівнем своєї підготовки переважала частини, сформовані на початку війни із Німеччиною. Крім того, наголошується, що втрата у перші місяці війни кадрових підрозділів була надзвичайно важким ударом для Червоної Армії.

Останнім часом з'явилися праці, які більш детально зачіпають проблему оцінки рівня бойової підготовки червоноармійців у передвоєнні роки. Вони торкаються цієї проблеми, головним чином, у зв'язку із спробами відповіді на питання, чи могли війська Радянського Союзу почати війну проти Німеччини у липні 1941 р. за власною ініціативою. Однак у цих працях автори більше уваги приділяють порівнянню кількості та якості німецької та радянської техніки перед війною, а також співставленню рівня володіння цією технікою солдатів обох армій.¹ Окремо стоять праці, присвячені аналізу проблеми проведення мобілізації Червоної Армії перед війною. Ця проблема привертає увагу у зв'язку із твердженням В.Суворова, що другу світову війну розпочав Сталін оголошенням таємної мобілізації 19 серпня 1939 р., хоча Німеччина ще 16 серпня спочатку у Східній Пруссії, а з 18 серпня по всій території Рейху почала передмобілізаційні заходи, які вилилися у загальну таємну мобілізацію вермахту. Увагу дослідників цього питання більше привертає визначення дати і наслідків самого факту оголошення таємної чи відкритої мобілізації, ніж моральний стан солдатів, які потрапили перед війною до армії.² Висловлюється думка про вступ СРСР у другу світову війну 17 вересня 1939 р., що перегукується із тезою В.Суворова про відсутність передвоєнного періоду 1939-1941 рр.³ Автори такого твердження наголошують, що армія СРСР у 1939-1941 рр. повинна розглядатися як збройні сили, що ведуть війну, а не готуються до неї. А отже, моральний стан армії повинен оцінюватися оцінками воєнного часу. Однак абсолютна більшість радянських військових частин не брала участі у бойових діях протягом 1939-1941 рр. Їх ставлення до війни суттєво відрізнялося від ставлення до бойових дій обстріляних підрозділів.

Окремі аспекти аналізу морального стану радянських військ перед нападом Німеччини присутні у працях зарубіжних авторів, у тому числі й тих, які свого часу брали участь у бойових діях на боці Німеччини. Відсутність достовірних даних про Червону Армію не дозволила їм об'єктивно оцінити радянських бійців до початку збройного конфлікту. Їхні оцінки зводяться в основному до негативної можливості Збройних Сил СРСР у 1939-1941 рр., який асоціюється із "колосом на глиняних ногах", і твердження, що радянські бійці перетворилися на грізних супротивників лише у 1943-1944 рр.⁴ У той же час особливо німецькі воєначальники відзначали невибагливість радянського солдата, його вміння стійко переносити негаразди воєнного часу.⁵

Загальна думка вітчизняних істориків з приводу підготовки радянських бійців перед війною полягає у тому, що солдати вчилися досить напружено, але лише з літа 1940 р. військова підготовка перейшла на більш високий рівень у зв'язку із призначенням нового наркома оборони. У літературі переважають висловлювання про недостатній рівень навченості військ.⁶ Лише деякі автори розглядають проблему бойової підготовки на конкретному історичному матеріалі, що підтверджує головний висновок про різке посилення